

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Година LXII

Београд 2015.

Број 3–4

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

УДК: 811.163.41'342

АНА С. БАТАС
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 15.09.2015.
Прихваћен: 23.12.2015.

ПРИМАРНО И СЕКУНДАРНО МЕСТО АРТИКУЛАЦИЈЕ¹

У раду представљамо појам *секундарно место артикулације*, који је, иако веома добро познат у фонетици и фонологији, изостао из описа гласова у домаћим граматикама и уџбеницима. Показаћемо да би доследним разликовањем примарног и секундарног места артикулације опис гласова и њихова класификација постале прецизније и да би се исправиле одређене грешке у употреби термина *палаталан – палатализован, лабијалан – лабијализован*.

Кључне речи: примарно и секундарно место артикулације, лабијализован, палатализован, веларизован, фарингализован

1. Увод

1.1. Када се приликом изговора неког гласа на путу фонационе струје појаве два места на којима покретни и непокретни артикулатор стварају препреку, онда се оно место на којем артикулатори праве радикалнију препреку² назива

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: опис, теорија и примене* (бр. 178006), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

² Под *препреком* се, како је у србистици и уобичајено, овде сматра било који тип препреке (структуре) формиран на путу фонационе струје при артикулацији консонаната. Термину „стриктура” (енгл.

ТРАДИЦИОНАЛНИ И САВРЕМЕНИ ПРИСТУПИ ЛЕКСИЧКОМ ЗНАЧЕЊУ

(Стана Ристић, *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2015, 452 стр.)

Почетком 2015. године у оквиру едиције *Монографије* Института за српски језик САНУ објављена је књига *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења* ауторке Стане Ристић, научног саветника и редактора *Речника српско-хрватског књижевног и народног језика* САНУ. Теме које су у овој монографији обрађене резултат су ауторкиног дугогодишњег истраживачког и лексикографског рада на српском тезаурусном речнику. Граматичка и семантичка анализа богатог речничког материјала вршена је кроз синтезу бројних и разноврсних теоријско-методолошких приступа, и традиционалних и модерних.

Након кратког предговора (7), књигу отвара уводна студија под насловом „Лексика српског језика од традиционалног до интегралног и когнитивног описа” (9–29). У оквиру ње ауторка образлаже начин конципирања садржаја монографије, који подразумева презентацију описа лексичких јединица, и у језичком систему и у употреби, почевши од традиционалног граматичког становишта, па све до савремених интегралних и когнитивних описа различитих теоријских праваца. Редоследом поглавља С. Ристић је, као врсан лексикограф, настојала да покаже утемељеност тезаурусне лексикографије на традиционалном граматичком и лексикографском опису, а онда и њен искорак из чисто лингвистичке сфере у когнитивну сферу, придружујући се другим примењеним дисциплинама антрополошког усмерења. У приступу лексичком значењу, како је то и представљено у уводној студији, пошло се од традиционалног граматичког аспекта, а затим се преко когнитивног аспекта у најширем смислу речи стигло до етнолингвистичких постулата – да би се на крају заокружило резултатима заснованим на теорији вербалних асоцијација и проучавањима речи у асоцијативном пољу.

Садржај монографије је, изузимајући уводни текст, завршно поглавље и регистре, подељен у две велике целине уоквирене насловима: „Од традиционалног до интегралног описа језика” и „Когнитивни аспекти лексичког значења”.

Прва целина започиње поглављем „Лексички и граматички опис језика” (31–65), које је изложено у два потпоглавља: „Граматике Љубомира Стојановића – прилог традиционалној граматици” (31–41) и „Граматички аспекти лексичког значења у теоријском и лексикографском приступу Михаила Стевановића” (41–65). У оквиру текста посвећеног филолошкој делатности Љубомира

Стојановића ауторка излаже Стојановићев модел граматичког описа језика, који по многим карактеристикама одговара традиционалном моделу латинских и грчких граматика, будући да се као основна јединица узима реч и/или облици речи, као носиоци не само граматичких карактеристика свих језичких нивоа него и њених функционалних и значењских карактеристика. Међутим, тај граматички модел није потпуно статичан, јер је у опису неких сегмената из фонетике и морфологије примењиван принцип језичког развоја и комбинација синхроног и дијахроног приступа, што тај приступ чини актуелним и модерним. Наредно потпоглавље књиге посвећено је граматичким аспектима лексичког значења уграђеним у лексикографски и теоријски приступ Михаила Стевановића. Ауторка анализира Стевановићев приступ глаголском роду и граматичким речима (везницима, речцама и предлозима), који се заснива на синтаксичко-семантичком принципу и подразумева представљање синтаксе, граматике у речнику и закључује да се овакав приступ може сврстати у претече савремених теорија интегралног усмерења у опису језичких феномена.

У оквиру другог поглавља, „Грамаатички аспекти лексичког значења” (67–133), савремени лексикографско-лексиколошки и граматички приступи лексичком значењу представљени су у четири потпоглавља: „Глаголи са значењем постепености” (67–83), „Учестали глаголи” (85–97), „Глаголи са значењем ’претварања’, ’имитације’” (99–115) и „Придеви са суфиксима *-(а)н*, *-ни* од именичких основа” (117–133). Када је посреди истраживање значења постепености, ауторка утврђује опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између њих и учесталих глагола. Уочено је да се ове групе глагола на основу категоријалних сема, сема квалитета и количине, смисаоно повезују са категоријалним значењем градуелности. У тексту посвећеном учесталим глаголима С. Ристић разматра граматичке и семантичке аспекте учесталости (итеративности) код глагола. На основу анализе одабраних примера показано је да „учестали глаголи представљају граматичко-семантичку класу која се, независно од глаголског вида, издваја на основу значења поновљености, вишекратности радње” (97). Значење вишекратности диференцира, с једне стране, учестале глаголе од једнократних дуративних и тренутних глагола, а с друге стране, од вишефазних глагола са значењем постепености, с којима деле заједничке видске карактеристике и/или заједничке компоненте теличности, дистрибутивности и сукцесивности. У потпоглављу о глаголима са значењем претварања, имитације представљене су семантичко-синтаксичке карактеристике ове класе глагола, који као семикопулативни глаголи врше копулативну функцију у реченици. Како је анализа показала, у типичним случајевима допунски предикативи се исказују клаузом у форми зависне реченице са везником (*као*) *да*, ретко са везником *како*, док, у мањем броју случајева, функцију допунског предикатива врше именске речи или синтагме у форми номинатива, инструментала или беспредлошког акузатива. Истраживање класе придева са суфиксима *-(а)н*, *-ни* од именичких основа имало је за основни циљ утврђивање лексемског статуса описних придева са суфиксом *-(а)н* и односних

придева са суфиксом *-ни*, у случајевима реализације или преклапања оба значења, као и проверу улоге придевског вида у диференцијацији ове две групе деноминалних придева. Ова тема је нарочито значајна за лексикографску делатност, будући да обраду наведене групе придева у релевантним српским речницима карактерише прилична недоследност и несистемност, која је у највећој мери последица дестабилизованог стања у савременом српском језику када је посреди диференцијација описних и односних придева са суфиксима *-(а)н*, *-ни*.

Приказ описа језичког система од традиционално граматичких до савремених интегралних и когнитивних дескрипција С. Ристић наставља у оквиру поглавља под насловом „Интегрални опис језика” (135–149), представљањем теорије интегралног описа језика и системске лексикографије, чији је родоначелник у руској лингвистици Ј. Д. Ап्रेसијан. Интегрални опис Ј. Д. Ап्रेसијана подразумева „такав опис у коме су речник и граматика сагласни једни с другима по типовима лингвистичких информација које су у њима дате и по начинима њиховог записивања” (137). Ауторка у тексту истиче предности интегралног описа језика, који своју примену има у унапређењу лингвистике, и то како на општем, теоријском плану, тако и на плану примењене лингвистике, нарочито у области лексикографије, учења језика и превођења.

Друга целина монографије посвећена је анализи лексичких значења са когнитивних аспеката у најширем смислу речи, и то како у језичком систему, тако и у језичкој употреби, у различитим типовима дискурса – на шта указују и наслови поглавља у оквиру овог дела књиге: „Концепти и концептуализација у српском језику” (151–187), „Стереотипи и стереотипизација у српском језику” (189–244), „Концепти и стереотипи у дискурсу” (245–341) и „Речи у асоцијативном пољу” (343–396).

Процес концептуализације значења лексема из сфере морала представљен је у два текста: „Концепти етичких појмова ЧАСТ и СРАМОТА” (151–167) и „Концепт емоције СТИДА” (169–187). Истраживање наведених концепата имало је за циљ да укаже на неке културалне и етничке специфичности говорника српског језика, које се могу ишчитати из речничких дескрипција ових лексема. Концептуална анализа речи *част*, *срамота* и *стид* показала је да се код носилаца српског језика скала психичке реакције, када је посреди домен етике, креће од ’стида’ до ’савести и греха’, те се може рећи да „припадници српске културе континуирано баштине културу стида и изграђују културу савести и да напоре до развијају и негују лични и друштвени морал” (167).

Као оперативни појам у монографији, у оквиру истраживања концептуалних, стереотипних и асоцијативних аспеката лексичког значења, функционише појам језичке слике света. Ауторка овај појам употребљава у складу са његовим одређењем у књизи *Језик – слика – свет* Ј. Бартмињског, представника Лублинске когнитивне етнолингвистичке школе. Полазећи од теоријских поставки етнолингвистике, С. Ристић у раду „Улога творбе у стереотипизацији појма ’виђење’” (189–206) анализира улогу афиксалних и семантичких деривата у профилсању појма ’виђење’ у језичкој слици света српског народа. На

истим теоријским поставкама заснива се и рад „Стереотип МАЈКАу савременом српском језику” (207–218), у којем су особине српског стереотипа МАЈКА утврђиване на основу лексикографске дескрипције ове лексеме у Речнику САНУ – њених семантичких карактеристика, творбених деривата, као и бројних израза у чијој структури партиципира. Теоријско-методолошко становиште Лублинске етнолингвистичке школе присутно је и у раду „Стереотип ДОМОВИНА у заједничкој концептосфери појмова ДОМА и МАЈКЕ” (219–235), у којем су, на основу системског материјала из Речника САНУ, представљени стереотипи ДОМ, ДОМОВИНА и МАЈКА, као и елементи који их повезују у заједничку концептосферу. У наставку поглавља посвећеног стереотипизацији долази рад „Стереотип о Грцима у српском језику” (237–244). Истраживање је вршено на материјалу историјског тезаурусног Рјечника ЈАЗУ, у оквиру теоријско-методолошког апарата социolingвистике.

Могућност промене елемената у реконструкцији стереотипа у зависности од жанровске припадности текста проверавана је кроз концептуализацију и стереотипизацију појмова ДОМ и ДОМОВИНА у различитим типовима дискурса, и то у следећим радовима: „Стереотипизација ДОМА у књижевном дискурсу” (245–264), „Стереотипизација ДОМА у религијском дискурсу” (265–283) и „Стереотипизација ДОМОВИНЕ у поетском дискурсу” (285–314). На испитивање стереотипа у дискурсу надовезује се рад „Речи-концепти – стварност и мит у поезији Даринке Јеврић” (315–324), у којем ауторка на примерима песама ове савремене песникиње анализира лексичку грађу у чијим концептима долази до преплитања стварности и косовско-метохијског историјског мита. Поглавље о концептуализацији и стереотипизацији у дискурсу завршава се радом „Концепт ЛЕПОТА у Андрићевим приповеткама” (325–341). Концепт ЛЕПОТА у српском језику реконструисан је на основу три Андрићеве приповетке: *Аникина времена*, *Јелена, жена које нема* и *Мост на Жети*.

Последње поглавље доноси два рада посвећена лексичкосемантичкој и граматичкој анализи одређених лексема у асоцијативном пољу. У истраживањима су коришћени постулати теорије вербалних асоцијација Ј. Н. Караулова, утемељивача и главног представника овог модерног приступа језичким проблемима. У раду „Заменица ЈА у асоцијативном пољу” (343–364) ауторка, на материјалу Асоцијативног речника српског језика и Обратног асоцијативног речника српског језика, утврђује граматичке и лексичке карактеристике ове личне заменице и даје приказ вербално-семантичког и когнитивно-прагматичког плана њеног асоцијативног поља. Лексичкосемантичке особености асоцијата прилога степена и скупности у српском, руском и бугарском језику тема су рада „Прилози степена и скупности у асоцијативном пољу (срп. *много, заједно*, рус. *много, вместе, бут. много, заедно*)” (365–404), у којем ауторка доноси и модел вербално-семантичког и граматичког плана асоцијативног поља наведених прилога.

На последњим страницама књиге, у оквиру *Завршног поглавља*, налазимо следеће одељке: закључак анализе граматичких и когнитивних аспеката лексичког значења (397–404), резиме на енглеском језику (405–411), богат списак

литературе и извора са преко 200 библиографских јединица и, у оквиру сегмента *Регистри*, предметни регистар (429–466), као и регистар цитираних аутора (447–449).

По научној актуелности и сврсисходности тема које обрађује, интердисциплинарности у анализи и богатству корпуса на којима су истраживања заснована, монографија С. Ристић представља вредан допринос науци о српском језику и српској култури уопште. У анализи богатог језичког материјала коришћен је интердисциплинарни приступ, те је разноврсна лексичка грађа, ексцерпирана из разноврсних извора (различитих типова референтних српских и словенских речника, електронског корпуса, књижевног, поетског и религиозног дискурса), сагледавана не само са лингвистичког већ и са социолингвистичког, етнолингвистичког и културолошког и, посебно, когнитивнолингвистичког аспекта и уз примену разноврсних лингвистичких теорија – попут теорије језичке личности, теорије идиостила, теорије вербалних асоцијација итд. Комбинација теоријско-методолошких поставки различитих праваца показала се као врло успешна у процесу сагледавања међусобне зависности лексичког значења и граматичких карактеристика лексема српског језика, како у укупном језичком систему, тако и у њиховој употреби.

Маријана Р. Богдановић

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Ана С. Батас	Примарно и секундарно место артикулације	249
Бранко М. Вранеш	„Господин Сам, тужни Тристан“: екстензивно читање романа <i>Баишта, neneo</i> Данила Киша ...	261
Никола В. Радосављевић	Акцент као семантичко-диференцијални знак у парадигми: придеви	273

ПРИЛОЗИ

Предраг Д. Дилпарић	Детерминативни партиципи у рукописима старије редакције <i>Душановог законика</i>	291
Зорица В. Никитовић	Првоучитељи, просветитељи и преводиоци словенски и српски – Свети Кирило и Методије и Свети Сава	309
Катарина В. Беговић	Семантика везаних глаголских основа – о глаголима <i>чезнути</i> и <i>ишчезнути</i> кроз историју српског језика	323
Анета А. Спасојевић	Још о полисемији лексема које означавају делове људског тела	335
Весна С. Николић	Синонимија и антонимија у настави српског језика и књижевности	343
Биљана В. Никић Саша С. Чорболоковић	Једноставни квиз у настави граматике у старијим разредима основне школе	363
Мирјана М. Чутовић	Могућности моралног и естетског васпитања у настави српског језика и књижевности за ученике млађег школског узраста на примеру басне	377
Светлана С. Торњански Брашњовић	Даривање коледарске поворке и песме које се изводе тим поводом	389

ПРИКАЗИ

Томислав М. Матић	Путевима српског језика, књижевности и културе I	403
Милица С. Божић	Путевима лексикографије	409
Душица М. Мињовић	Мозаик дубровачки	415
Маријана Р. Богдановић	Традиционални и савремени приступи лексичком значењу	423

Јелена М. Павловић	Важан помак у проучавању сложеног проблема синтаксе српског језика	429
Ливија Д. Екмечић	О записима усмене поезије пре Вука	435

IN MEMORIAM

Александра Б. Вранеш	Посмртно слово о Слободану Ж. Марковићу	441
----------------------	---	-----

БИБЛИОГРАФИЈА

Вељко Ц. Ђоковић	Данило Киш (22. фебруар 1935, Суботица – 15. октобар 1989, Париз) – селективна библиографија монографских публикација – (2005–2015)	443
------------------	---	-----

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.....		463
--	--	-----

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82+80

КЊИЖЕВНОСТ и језик : часопис Друштва
за српски језик и књижевност Србије / главни
и одговорни уредник Вељко Брборић. – Год. 3,
бр. 4/5 (1956)- . - Београд : Друштво за српски
језик и књижевност Србије (Београд : Чигоја
штампа), 1956- . -24 cm

Тромесечно. – Наставак публикације:
Књижевност и језик у школи
ISSN 0454-0689= Књижевност и језик